

Віталій Дмитренко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: [vitodmitrenko1972@gmail.com](mailto:vitolodmitrenko1972@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3055-9812>

Scopus ID: 58118681000

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/30244290>

Соціум Гетьманщини 18 століття у світлі новітніх вітчизняних досліджень

Анотація. Метою статті є аналіз монографічних видань вітчизняних науковців, присвячених дослідженню соціуму Гетьманщини 18 століття. Виокремлено головні напрями розробки цієї тематики, з'ясовано методологію та окреслено подальші перспективи вивчення теми. **Методологія дослідження.** Аналізові підлягали монографічні видання, оприлюднені після 2010 року, що забезпечило новизну й дозволило простежити новітні тенденції та напрями дослідження українського ранньомодерного суспільства. При їх вивченні головну увагу зосереджено на тематиці, структурі досліджень та використаних у ній пошукових методах. Оглянуті видання розподілено на групи, залежно від опрацьованої в них тематики. Проведено співставлення запропонованих вітчизняними авторами концептів функціонування ранньомодерного соціуму з тими, що функціонують в західній історіографії. **Наукова новизна.** Встановлено, що головними напрямками вивчення соціуму Гетьманщини є: соціальні явища та процеси серед міської та сільської людності, аналіз вікових, професійних, станових груп, особливості функціонування соціальних інститутів і специфіка сприйняття сучасним соціумом певних феноменів. Огляд методик, використаних у працях, уможливує твердження, що значна кількість науковців підходять до вивчення суспільства з історико-демографічних позицій, широко використовуючи квантитативні методи для демонстрації ситуації, котра склалася в соціумі та показу головні тенденції його розвитку. Водночас, під впливом західного напрямку «культурної історії соціального», значна увага в оглянутих дослідженнях приділена взаємозв'язкам соціального та культурного факторів. **Висновки.** Зауважено, що соціум Гетьманщини 18 століття потребує подальшого вивчення. Зокрема, окремі соціальні групи залишаються слабо дослідженими з позицій історичної демографії. Це утруднює написання узагальнювальних праць з соціальної історії Гетьманщини. Відзначаючи важливість праць з вивчення дитинства чи смерті в ранньомодерній Україні зазначаємо, що ще чимало вікових, гендерних, фізіологічних, культурних феноменів соціального життя лишаються недослідженими.

Ключові слова: Гетьманщина, історіографія, історична демографія, ранньомодерний час, соціальна історія.

Постановка проблеми. Гетьманщина 18 століття завжди перебувала в центрі наукових інтересів істориків. Отож, її історіографія налічує не один десяток монографій. Це зрозуміло, адже початок модерного націєтворення та державотворення в Україні пов'язують саме з нею. Проте, тривалий час увага дослідників концентрувалася на політичних і почасти економічних і культурних аспектах її історії. Лише в останні два десятиліття спостерігаємо зацікавлення до вивчення населення, що мешкало в цьому державному утворенні. Такі зміни відбулися внаслідок проникнення в українську історичну науку методик та ідей антропоорієнтованої західної гуманітаристики і бажанні побачити за політичними, церковними і культурними інституціями пересічну людину, котра жила в цей час.

Безсумнівно, для розвитку історичної науки необхідні нові джерела, методологічні інструменти чи концептуальні дороговкази. Утім, не менш важливо, час від часу робити історіографічні узагальнення, що дозволяють з'ясувати перспективи і напрями подальшого наукового пошуку. Саме тому виникає необхідність проаналізувати останні напрацювання в галузі соціальної історії аби встановити, що вже досліджено, які проблеми існують та куди рухатися далі.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Узагальнювальних праць монографічного характеру, в яких би було проаналізовано новітні дослідження українського соціуму 18 століття на сьогодні не створено, що природно з огляду на стрімкий розвиток історичної науки. Маємо в розпорядженні розрізнені відгуки на видання, в яких проаналізовано доробок того чи іншого науковця та статті, в яких окреслені міркування доцільності використання західних методологій і

концептів на вітчизняному матеріалі. Серед останніх виокремимо публікації: Вадима Ададунова (Ададунов, 2019), Мар'яни Долинської (Долинська, 2017), Віталія Дмитренка (Дмитренко, 2020), Євгена Ковальова (Ковальов, 2019), Володимира Маслійчука (Маслійчук, 2023) та інших.

Основним джерелом нашого дослідження стали монографічні видання вітчизняних істориків, що були оприлюднені після 2010 року. Таке хронологічне обмеження дозволить показати саме новітні напрацювання в галузі соціальної історії. Вибір же виключно узагальнювальних робіт зумовлений тим, що вони є квінтесенцією наукових пошуків і дозволяють простежити основні напрями дослідження українського суспільства, виокремити опрацьовані й ще не розроблені сюжети, проаналізувати методологічний інструментарій авторів.

Мета статті. Проаналізувати основні монографічні видання вітчизняних науковців, присвячені дослідженню соціуму Гетьманщини 18 століття, виокремити основні напрями розробки цієї тематики, наявні проблеми і перспективи.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо огляд із аналізу праць, присвячених дослідженню міського населення Гетьманщини. Передовсім, зупинимося на монографії Ігоря Сердюка «Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.» (Сердюк, 2011). У ній дослідник порівнює демографічні характеристики населення трьох полкових міст: Ніжина, Переяслава та Стародуба. Науковець з'ясовує чисельність міського соціуму, розглядає його соціальну та статевовікову структуру, вивчає демографічні показники народжуваності, шлюбності, смертності. При цьому демонструє на їхній основі наявність чи відсутність специфіки міського способу життя в Гетьманщині порівняно з її сільськими регіонами та містами Європи. Розбирає вчений і розмаїті феномени людського життя такі як: дитинство, вдівство, старість тощо. В роботі відображено окремі маргінальні групи містян: жебраки, учні, етнічні меншини.

Наступною відзначимо працю полтавського науковця Юрія Волошина, якого, справедливо, вважають засновником школи, що спеціалізується на вивченні історичної демографії та соціальної історії Гетьманщини 18 століття. У 2016 році побачила світ його монографія «Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст.» (Волошин, 2016). У ній з'ясовано особливості залюднення міського простору, встановлено чисельність, соціальну, статеву, вікову й шлюбну структуру міського населення. Значна увага приділена аналізу специфіки функціонування в місті інститутів шлюбу та сім'ї, розібрано типологію і будову родин. Прикметно, що в роботі присутні компаративні порівняння демографічних показників українських міст із іншими городами Російської імперії та Речі Посполитої.

Водночас, розглянуто й соціокультурні питання функціонування полтавського соціуму. Приділено увагу рівню освіти, поширенню медичного обслуговування, інфраструктурі, взаємовідносинам, особливостям міського самоврядування, рівню злочинності серед полтавців. Підіймається в монографії й складне питання регіональної, станової ідентичності та ідентифікації осіб через дослідження імен і прізвищ, які використовували містяни.

Поряд із міським маємо й дослідження сільського населення. Тут виокремимо розділ із колективної монографії «Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст.», авторства Юрія Волошина та Олександра Сакала (Волошин, Сакало, 2018, с. 275–316). В ньому досліджено домогосподарства та родини представників основних мікрогруп міського й сільського соціуму Гетьманату. На основі матеріалів Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр. (Румянцевський опис) та сповідних розписів вони визначили залюдненість дворів, частку домових спільнот, в яких проживали слуги й підсусідки, типологію родин і їхню структуру. Також у роботі з'ясовано статевий, віковий, професійний, релігійний етнічний склад суспільства.

Міське населення проаналізовано в ній на прикладі Полтави, Стародуба та Ніжина, сільське – на прикладі 15 типових сіл Лубенського козацького полку. Науковці стверджують, що міський і сільський соціуми відрізнялися за низкою демографічних показників. Зокрема, в сільських дворах проживало більше людей які здебільшого були родичами, серед містян переважали нуклеарні сім'ї в той час як у селах домінували мультифокальні домогосподарства, поміж городян було багато одинаків (Волошин, Сакало, 2018, с. 304). Означені вище відмінності пояснено специфікою міського способу життя та економічними чинниками.

Аналіз авторами статевовікових показників сільського соціуму Гетьманщини дозволив їм дійти висновку, що воно відповідало показникам аграрного типу суспільства. Вони відзначили незначну перевагу чоловіків, невеликий відсоток людей похилого віку та прогресивний тип статевовікової піраміди населення, що свідчить про демографічну «молодість» досліджуваної спільноти (Волошин, Сакало, 2018, с. 316).

У 2023 році з'явилася монографія Юрія Волошина, котра присвячена населенню Пирятинської протопопії – церковно-адміністративної одиниці, що функціонувала у складі

Київської митрополії на теренах Гетьманщини (Волошин, 2023). Вона складається з п'яти розділів, у котрих проаналізовано просторові межі та стан управління протопопією й з'ясовані демографічні показники населення. Найбільший обсяг книги (Розділ 5) присвячено саме демографії мешканців протопопії. Автор розглянув статевовікову й соціальну структуру жителів, антропоніміку, суспільно-економічні одиниці – домогосподарства та типологію й структуру родин представників різних соціальних груп. Чимало уваги приділено природному руху населення. Зокрема, детально простежено народжуваність, смертність та шлюбність мешканців Пирятинської протопопії (Волошин, 2023, с. 149–334). Він відзначає процес зростання кількості населення на цій території впродовж досліджуваного періоду. Дослідник вважає: «Жителі цього терену майже не зазнавали впливу міграційних процесів. Їхня чисельність змінювалася переважно природним чином – унаслідок народжень і смертей. Тобто це було населення закритого типу...» (Волошин, 2023, с. 24).

Наступний блок присвячено аналізу праць, в яких досліджено окремі соціальні групи ранньомодерного населення України. У ньому відзначимо дослідження Віктора Заруби «Козацька старшина Гетьманської України (1648–1782): персональний склад та родинні зв'язки» (Заруба, 2016). Воно подає просопографічний портрет козацької еліти 17–18 століть через реконструкцію біографій та родинних зв'язків. Автор ретельно реконструює генеалогічні дерева старшини, простежуючи тим самим ступінь спорідненості та процес утворення родових кланів.

Окрім козацької еліти, в центрі уваги дослідників українського соціуму перебуває й духовенство. Зокрема, реакцію київських владик і парафіяльних священників на дисциплінування імперської влади простежує Максим Яременко (Яременко, 2017). Він наводить чисельні приклади, які дають підстави твердити, що київські ієрархи не лише «стежили за виконанням уніфікаційних положень, але деколи й диктували церковну політику» (Яременко, 2017, с. 21). На його думку козацька верхівка мала у своїх володіннях усю повноту влади над парохами, залишаючи за собою останнє слово при його призначенні й вважаючи за можливе диктувати священникові свою волю навіть у суто релігійних питаннях. Над рядовими мирянами парох теж не мав абсолютної влади, адже бути посередником між Богом і паствою він міг лише за їхньою згодою. Це відображалось в спеціальних угодах, які фінансово регламентували дії ієрея (Яременко, 2017, с. 85). Максим Яременко стверджує: «саме миряни стали тією силою, котра у 18 ст. зводила нанівець виконання на рівні «парафіяльної цивілізації» петербурзьких указів, покликаних упорядкувати й уніфікувати еклезіальне життя» (Яременко, 2017, с. 134).

Парафіяльне духовенство Пирятинської протопопії як локальна спільнота досліджена й у монографії Віталія Дмитренка (Дмитренко, 2023). У ній висвітлено соціальні та культурні явища й процеси у середовищі священників протопопії в контексті дисциплінування та уніфікації, що їх зазнавала православна церква в Україні в цей час. З'ясована чисельність ієреїв, проаналізовані вікові характеристики, домогосподарства, родини. Встановлено географічне та соціальне походження панотців їх антропоніміка й рівень освіти.

Окрім соціальних, в орбіту зацікавлення науковців потрапили й представники окремих вікових груп суспільства. Передовсім відзначаємо тут працю Ігоря Сердюка «Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.» (Сердюк, 2018). Він фокусує увагу на дітях та уявленнях про дитинство в культурі Гетьманщини. Основні персонажі його твору – немовлята, наймити, школярі, сироти, учні ремісників, малолітні волоцюги, байстрюки, нащадки старшини, об'єднані під пером історика у загальний образ дитини того часу. Вчений, спіраючись на численні приклади, критикує ідею «щасливого дитинства в козацькій Україні», популярну серед окремих дослідників. Услід за Філіпом Ар'есом, який уперше зауважив відсутність у домодерному соціумі дитинства, він стверджує, що власне «дитячого світу» тоді практично не існувало. Він підкреслює, що в тогочасній культурі дитяча праця розглядалася не як форма експлуатації, а як необхідна частина соціалізації дитини. Автор досліджує ряд ключових питань для розуміння культури соціуму того часу, таких як ставлення до народження та смерті дитини, уявлення про посмертну долю дитячої душі, розуміння поняття «багатодітність», вирішення проблем безпліддя, а також процеси дорослішання дитини.

Шлюб і родина, як важливі соціальні інститути розглянуті в монографії Олени Бороденко. На основі актової і статистичної документації, мемуарів, фольклорних і етнографічних матеріалів, авторка реконструює функціонування шлюбу та сім'ї серед селян та міщан православного віросповідання на теренах Лівобережної України (Бороденко, 2020). Дослідниця твердить: «шлюб у реаліях другої половини 18 – першої половини 19 ст. був життєвою необхідністю, особливо для жінок. Вжити самотній жінці в соціально-економічних умовах патріархального соціуму було доволі складно. Змалку соціалізація дівчат була спрямована на виконання головної жіночої функції – дітонародження. Залишатися поза межами шлюбу було непопулярним, девіантним явищем» (Бороденко, 2020, с. 454).

Монографія Олени Замури звертає увагу на малодосліджений аспект суспільного буття – відношення до смерті. Використовуючи історико-демографічні дані, богословські трактати та фольклор, вона стверджує, що часті зустрічі з «великим шаленцем» були типовим явищем в Гетьманщині й формували особливе світоглядне ставлення її мешканців до смерті. Дослідниця вважає, що велика смертність може пояснити багато аспектів побутової культури того часу (Замура, 2014).

Висновки. Таким чином, аналіз представлених монографій дозволив виокремити наступні напрями вивчення соціуму Гетьманщини 18 століття: розгляд соціальних явищ і процесів поміж міського та сільського населення, дослідження деяких вікових, професійних, станових груп, аналіз особливостей функціонування соціальних інститутів і специфіка сприйняття в тогочасному соціумі певних біологічних, фізіологічних чи культурних феноменів. Огляд методик, використаних у працях, уможлиблює твердження, що значна кількість згаданих вище науковців підходять до вивчення суспільства з історико-демографічних позицій. Широко використовують квантитативні методи для опису соціальних процесів і демонстрації головних тенденцій суспільного розвитку. Водночас, вочевидь під впливом західного напрямку «культурної історії соціального», значна увага в монографіях приділена вивченню культурного тла епохи, простеженню взаємовпливів соціального та культурного факторів один на одного. Відзначаючи вагомий здобуток оглянутих авторів, зауважимо, що суспільство Гетьманщини потребує подальшого розгляду. Зокрема, далеко не всі соціальні групи вивчено з позицій історичної демографії, а, отже, говорити про узагальнений демографічний портрет тогочасного населення зарано. Крім дитинства бажано б було розглянути ще й зрілість та старість. Потребують подальшого з'ясування гендерні питання. Тож розгляд багатьох аспектів соціальної історії Гетьманщини все ще чекає на дослідників.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті

Джерела та література:

- Ададуров, В.** (2019). Імпорт західних теорій і методів в українську історіографію: причини, шляхи, середовища, вплив, перспективи. *Наукові записки УКУ*, 3, 147–161.
- Бороденко, О. А.** (2020). *Шлюб і родина православного населення Лівобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX століть: соціально-демографічний аспект*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 622 с.
- Волошин, Ю.** (2016). *Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст.* Київ: К.І.С., 356 с.
- Волошин, Ю.** (2023). *Парафіяльна спільнота. Пирятинська протопопія другої половини XVIII ст. (соціально-історичний та історико-демографічний виміри)*. Львів: УКУ, 420 с.
- Дмитренко, В. А.** (2020). Культура ранньомодерної України в сучасних історичних студіях. *Література і культура Полісся*, 13, 238–246. <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2020-13i-99-238-246>
- Дмитренко, В. А.** (2023). «А при тій церкві піп з попадею»: повсякдення ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 304 с.
- Долинська, М.** (2017). На маргінесі розділів книги Юрія Волошина. [Рец.:] Козаки і Посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. Київ: К.І.С., 2016. 356 с. *Соціум*, 13–14, 361–368.
- Замура, О.** (2014). *«Великий шаленець»: смерть і смертність в Гетьманщині XVIII ст.* Київ: К.І.С., 240 с.
- Заруба, В. М.** (2016). *Козацька старшина Гетьманської України (1648–1782): персональний склад та родинні зв'язки*. Дніпропетровськ: Ліра, 932 с.
- Ковальов, Є.** (2019). Сердюк І. Маленький дорослий: дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ : К.І.С., 2018. 456 с. *Київські історичні студії: науковий журнал*, 1, 116–117.
- Маслійчук, В.** (2023). Старе і нове в українському історіописанні. *Критика*, 5–6, 25–31.
- Сердюк, І.** (2011). *Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.* Полтава: АСМІ, 304 с.
- Сердюк, І.** (2018). *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* Київ: К.І.С., 456 с.
- Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст.* в 2 кн. Кн. 2. (2018). Київ: Інститут історії України НАН України, 580 с.
- Яременко, М.** (2017). *Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті*. Львів: Видавництво УКУ, 272 с.

Vitaly A. Dmytrenko

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ukraine)

**Society of the Hetmanate of the 18th Century
in the Light of the Latest Domestic Research**

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the monographic publications of domestic scientists devoted to the study of the society of the Hetmanate of the 18th century. The main directions of the development of this topic are highlighted, the methodology is clarified, and further prospects for the study of the topic are outlined. Research methodology.* The monographic publications subject to analysis were published after 2010, which ensured novelty and made it possible to trace the latest trends and research directions of Ukrainian early modern society. When studying them, the main attention was focused on the topic, the structure of research and the search methods used in it. The reviewed editions were divided into groups depending on the subject covered in them. A comparison of the concepts of functioning of early modern society proposed by domestic authors with those that function in Western historiography is carried out. **Scientific novelty.** It has been established that the main areas of study of the Hetman region's society are: social phenomena and processes among the urban and rural population, analysis of age, professional, status groups, peculiarities of the functioning of social institutions, and the specifics of the perception of certain phenomena by the contemporary society. An overview of the methods used in the works makes it possible to state that a significant number of scientists approach the study of society from a historical-demographic perspective, widely using quantitative methods to demonstrate the situation that has developed in society and show the main trends of its development. At the same time, under the influence of the Western trend of "cultural history of the social", considerable attention is paid in the reviewed studies to the mutual influence of social and cultural factors. **Conclusions.** It is noted that the society of the Hetmanate of the 18th century needs further study. In particular, certain social groups remain poorly researched from the point of view of historical demography. This makes it difficult to write comprehensive works on the social history of the Hetmanate. Noting the importance of works on the study of childhood or death in early modern Ukraine, we note that many age, gender, physiological, and cultural phenomena of social life remain unexplored.

Keywords: Hetmanate, historiography, historical demography, early modern times, social history.

References:

- Adadurov, V.** (2019). Import zakhidnykh teoriy i metodiv v ukrayins'ku istoriografiyu: prychny, shlyakhy, seredovyscha, vplyv, perspektyvy. [The import of Western theories and methods into Ukrainian historiography: reasons, ways, environments, influence, perspectives.]. *Naukovi zapysky UKU – Scientific notes of UKU*, 3, 147–161. [in Ukrainian].
- Borodenko, O. A.** (2020). *Shlyub i rodyna pravoslavnoho naseleння Livoberezhnoyi Ukrayiny druhoi polovyny XVIII – pershoi polovyny XIX stolit': sotsial'no-demografichnyy aspekt.* [Marriage and family of the Orthodox population of Left Bank Ukraine in the second half of the 18th - first half of the 19th centuries: socio-demographic aspect]. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 622 s. [in Ukrainian].
- Voloshyn, Y.** (2016). *Kozaky i pospolyti: mis'ka spil'nota Poltavu druhoi polovyny XVIII st.* [Cossacks and commoners: the urban community of Poltava in the second half of the 18th century]. Kyiv: K.I.S., 356 s. [in Ukrainian].
- Voloshyn, Y.** (2023). *Parafiyal'na spil'nota. Pyryatyns'ka protopopiya druhoi polovyny XVIII st. (sotsial'no-istorychnyy ta istoryko-demografichnyy vymiry).* [Parish community. Pyryatyn protopopia of the second half of the 18th century. (social-historical and historical-demographic dimensions)]. L'viv: UKU, 420 s. [in Ukrainian].
- Dmytrenko, V. A.** (2020). *Kul'tura rann'omodernoyi Ukrayiny v suchasnykh istorychnykh studiyakh.* [Culture of early modern Ukraine in modern historical studies]. *Literatura i kul'tura Polissya – Literature and culture of Polissya*, 13, 238–246. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2020-13i-99-238-246>
- Dmytrenko, V. A.** (2023). «A pry ty tserkvi pip z popadeyu»: povsyakdennya iyereyiv Pyryatyns'koyi protopopiyi druhoi polovyny XVIII stolittya. [«And at that church there is a peep with a pope's wife»: the daily life of the priests of the Pyryatyn Protopopia of the second half of the 18th century]. Poltava : PNPU imeni V. H. Korolenka, 304 s. [in Ukrainian].
- Dolyns'ka, M.** (2017). *Na marhinesi rozdiliv knyhy Yuriya Voloshyna.* [Rets.:] *Kozaky i Pospolyti: mis'ka spil'nota Poltavu druhoi polovyny KHVIII st.* [On the margins of the chapters of Yuriy Voloshin's book. [Rec.:] Cossacks and Polish-Lithuanian Commonwealth: the urban

- community of Poltava in the second half of the 18th century.]. Kyiv: K.I.S., 2016. 356 s. *Sotsium – Society*, 13–14, 361–368. [in Ukrainian].
- Zamura, O.** (2014). «Velykyy shalenets'»: smert' i smertnist' v Het'manshchyni XVIII st. [«The great madman»: death and mortality in the Hetmanate of the 18th century]. Kyiv: K.I.S., 240 s. [in Ukrainian].
- Zaruba, V. M.** (2016). *Kozats'ka starshyna Het'mans'koyi Ukrayiny (1648–1782): personal'nyy sklad ta rodynni zv'yazky*. [Cossack chieftain of Hetman Ukraine (1648–1782): personal composition and family ties]. Dnipropetrovs'k: Lira, 932 s. [in Ukrainian].
- Koval'ov, Ye.** (2019). Serdyuk I. Malen'kyy doroslyy: dytyna y dytynstvo v Het'manshchyni XVIII st. Kyiv : K.I.S., 2018. 456 s. [Serdyuk I. Little adult: child and childhood in the Hetman region of the 18th century. Kyiv: K.I.S., 2018. 456 p.]. *Kyyivs'ki istorychni studiyi: naukovyy zhurnal – Kyiv historical studies: scientific journal*, 1, 116–117. [in Ukrainian].
- Masliychuk, V.** (2023). Stare i nove v ukrayins'komu istoriopysanni [Old and new in Ukrainian historiography]. *Krytyka – Criticism*, 5–6, 25–31. [in Ukrainian].
- Serdyuk, I.** (2018). *Malen'kyy doroslyy: Dytyna y dytynstvo v Het'manshchyni XVIII st. [Little adult: Child and childhood in the Hetman region of the 18th century]*. Kyiv: K.I.S., 456 s. [in Ukrainian].
- Serdyuk, I.** (2011). *Polkovykh horodov obyvateli: istoryko-demohrafichna kharakterystyka mis'koho naselennya Het'manshchyny druhoi polovyny XVIII st. [Inhabitants of regimental towns: historical and demographic characteristics of the urban population of the Hetmanate in the second half of the 18th century]*. Poltava: ASMI, 304 s. [in Ukrainian].
- Ukrayins'kyy Het'manat: narysy istoriyi natsional'noho derzhavotvorennya XVII–XVIII st. v 2 kn. Kn. 2.** (2018). [Ukrainian Hetmanate: Essays on the History of National State Formation of the XVII–XVIII Centuries. in 2 books Book 2]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 580 s. [in Ukrainian].
- Yaremenko, M.** (2017). *Pered vyklykamy unifikatsiyi ta dystsyplinuvannya: Kyyivs'ka pravoslavna mytropoliya u XVIII stolitti. [Facing the challenges of unification and discipline: Kyiv Orthodox Metropolis in the 18th century]*. L'viv: Vydavnytstvo UKU, 272 s. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 12.10.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 19.11.2023 р.